

ΑΝΤΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

Μαρία Πετμεζίδου

Το έναυσμα για τις παρακάτω σκέψεις και παρατηρήσεις είναι η προβληματική, τα ερωτήματα, οι αναλύσεις και οι ερμηνείες που αναπτύσσονται στον παρόντα τόμο, ο οποίος εστιάζεται στις ιδιαιτερότητες του ελληνικού κοινωνικού κράτους και στα διλήμματα και τις προοπτικές της κοινωνικής μεταρρύθμισης. Στο πρώτο μέρος του βιβλίου διερευνάται η εξέλιξη της κοινωνικής πολιτικής καθώς και οι στόχοι, τα όρια και τα αδιέξοδα της μεταρρυθμιστικής πορείας κατά τα τελευταία χρόνια. Ενώ στη συνέχεια, στο δεύτερο μέρος, η ανάλυση επικεντρώνεται σε επιμέρους ζητήματα και τομείς της κοινωνικής πολιτικής, όπως οι δημογραφικές τάσεις και η κοινωνική ασφάλιση, οι ανισότητες στην υγεία και η πολιτική υγείας, ο χρόνος εργασίας και η πολιτική απασχόλησης, οι αναδιανεμητικές επιπτώσεις της άμεσης φορολογίας και των ασφαλιστικών κρατήσεων και η διαχρονική μεταβολή της οικονομικής ανισότητας και της φτώχειας.

Στόχος του σύντομου τούτου κειμένου δεν είναι τόσο η εξαγωγή συμπερασμάτων από τις μελέτες και αναλύσεις που παρουσιάζονται στο βιβλίο αυτό, όσο η ανάδειξη ορισμένων καίριων ζητημάτων και ερωτημάτων σχετικά με την κοινωνική μεταρρύθμιση. Ειδικότερα, επιχειρείται η σκιαγράφηση των

βασικών συνιστωσών της μεταρρύθμισης του ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους από τη σκοπιά των αλλαγών στις οργανωτικές αρχές της δημόσιας πολιτικής, στο χαρακτήρα της κοινωνικής συνοχής, στις κοινωνικές αξίες και τη σύνδεση ατομικού συμφέροντος και κοινωνικής αλληλεγγύης. Υπό το πρίσμα αυτό διατυπώνονται σκέψεις και ερωτήματα για τον προσανατολισμό της μεταρρύθμισης στην Ελλάδα.

1. Ασκούμενες πιέσεις στο ευρωπαϊκό κοινωνικό κράτος και κριτικός διάλογος

Κατά την τελευταία δεκαετία, στην Ευρώπη, στο επίκεντρο των συζητήσεων για το παρόν και το μέλλον του κοινωνικού κράτους βρίσκεται το θέμα της βιωσιμότητας του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου. Πολλές αναλύσεις τεκμηριώνουν την ανθεκτικότητα του ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους (Kuhnle 2000, Ferrera & Rhodes 2000, Taylor-Gooby 2001a) μέσα από διαδικασίες οι οποίες ερμηνεύονται ως «αναδόμηση», «ανασχηματισμός», «εξέλιξη» ή «αναπροσαρμογή» των κοινωνικών κρατών στις μεταβαλλόμενες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες. Παράλληλα, άλλες μελέτες διερευνούν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου ως προς την εναρμόνιση κοινωνικής πολιτικής και ανταγωνιστικότητας (Pfaller et al. 1991, Beck et al. 1997 και 2001).

Μολονότι, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Esping-Andersen (1996), «οι διαγνώσεις της κρίσης του κοινωνικού κράτους είναι τόσες πολλές όσοι και οι ειδικοί στο χώρο της κοινωνικής πολιτικής», θα μπορούσε κανείς να συνοψίσει τα επιχειρήματα για τις πιέσεις μετασχηματισμού που υφίσταται το κοινωνικό κράτος σε τέσσερις κατηγορίες. Οι δύο πρώτες επικεντρώνονται στην «επιταγή της ανταγωνιστικότητας» (*competitiveness imperative*). Από τη μια μεριά εξετάζονται οι επιπτώσεις της

«νέας παγκόσμιας οικονομίας» (και των ραγδαίων τεχνολογικών εξελίξεων) στην ικανότητα των κυβερνήσεων να εξακολουθούν να χρηματοδοτούν τις διογκούμενες κοινωνικές δαπάνες, ενώ από την άλλη τονίζεται η εμφάνιση νέων (υπερεθνικών αλλά και υποεθνικών) πλαισίων για τη διαμόρφωση κοινωνικής πολιτικής, παράλληλα με μετατοπίσεις στις πολιτικοκοινωνικές ισορροπίες και την ανάδειξη ενός λόγου για την κοινωνική ευημερία που υποβιβάζει τη σημασία του ρόλου του κράτους ως άμεσου προμηθευτή κοινωνικών παροχών. Οι πιέσεις αυτές ωθούν στον περιορισμό της «εξάρτησης» από το κοινωνικό κράτος με την επιλεκτική στόχευση των παροχών, την ενίσχυση του ρόλου του ιδιωτικού τομέα και την ανάπτυξη («ενεργητικών») πολιτικών για την επίτευξη και διατήρηση υψηλών επιπέδων παραγωγικής απασχόλησης (Taylor-Gooby 2001b).

Μια τρίτη διαγνωστική άποψη επικεντρώνεται στις καταλυτικές επιπτώσεις της δημογραφικής γήρανσης, στις αλλαγές στα σχήματα οικογένειας, τη δομή και τη λειτουργία τους, καθώς και στη μετασχηματιζόμενη κοινωνική ταυτότητα των δύο φύλων, σε άμεση συνάρτηση με τις μεταβολές στην απασχόληση και την ανεργία. Οι πιέσεις που αναδύονται από τις μεταβολές αυτές συνιστούν σημαντικές λειτουργικές προκλήσεις για όλους τους τομείς της κοινωνικής προστασίας.

Η τέταρτη ομάδα επιχειρημάτων εστιάζεται στη θεσμική διάσταση της διαδικασίας του εκσυγχρονισμού, δηλαδή σε αυτά τα χαρακτηριστικά των συστημάτων κοινωνικής πολιτικής που επηρεάζουν καθοριστικά την ικανότητά τους να επιλύουν προβλήματα. Οι αποτελεσματικές και έγκαιρες μεταρρυθμίσεις δεν απορρέουν αυτόματα από τις πιέσεις που αναδύονται μέσα από τα λειτουργικά προβλήματα, αλλά συχνά εξαρτώνται από την ικανότητα του κοινωνικο-θεσμικού πλαισίου και των εμπλεκόμενων φορέων δράσης (κεντρική διοίκηση, άλλοι φορείς σε χαμηλότερα επίπεδα διοίκησης και αυ-

τοδιοίκησης, κοινωνικοί εταίροι, υπερεθνικά όργανα, για να αναφέρει κανείς τους σημαντικότερους φορείς δράσης) να προβαίνουν σε ορθή διάγνωση του προβλήματος, να επεξεργάζονται βιώσιμες, συνεκτικές και αποτελεσματικές πολιτικές, να τις υιοθετούν μέσα από αποφάσεις που τυγχάνουν ευρείας αποδοχής και να τις εφαρμόζουν με βάση τις τοπικές συνθήκες και ιδιαιτερότητες. Θεσμικές δυσκαμψίες αναφορικά με τη διάγνωση του προβλήματος, την επεξεργασία βιώσιμων και ευρέως αποδεκτών λύσεων, ή ακόμη θεσμικές αδυναμίες κατά την εφαρμογή ενός μεταρρυθμιστικού σχεδίου εγείρουν σημαντικά εμπόδια στη μεταρρύθμιση, ακόμη και αν υφίστανται ισχυρές λειτουργικές πιέσεις.

Εξάλλου, όπως έχουν δείξει πολλές μελέτες, παρόμοιες πιέσεις δημιουργούν διαφορετικά προβλήματα και ευκαιρίες μεταρρύθμισης στα διαφορετικά «καθεστώτα κράτους ευημερίας» (*welfare state regimes*) (Esping-Andersen 1996 και 1999). Ο τρόπος με τον οποίο τα υφιστάμενα θεσμικά μορφώματα και πρακτικές, καθώς και η σύμπληξη συμφερόντων που αυτά συνεπάγονται, οριοθετούν τις δυνατότητες και προοπτικές μεταρρύθμισης σε κάθε χώρα συλλαμβάνεται από ορισμένους μελετητές ως αναδιάρθρωση εξαρτώμενη από την τροχιά πάνω στην οποία ιστορικά έχει αναπτυχθεί κάθε σύστημα κοινωνικής προστασίας (άποψη η οποία συνήθως αποδίδεται με τον όρο *path dependence*) (Pierson 2000)¹.

Ωστόσο, εδώ μας ενδιαφέρουν περισσότερο οι βασικές συνιστώσες της μεταβολής του «κοινωνικού κράτους», σε ένα σχετικά υψηλό επίπεδο αφαίρεσης, παρά η συγκεκριμένη πο-

-
1. Αν και πρόσφατες μελέτες για την «πολιτική» των αλλαγών στα συστήματα κοινωνικής προστασίας στην Ευρώπη διαβλέπουν βαθιούς και εκτεταμένους μετασχηματισμούς υπό την επίδραση των εντεινόμενων λειτουργικών πιέσεων και των υπό εξέλιξη μεταρρυθμίσεων (βλ. Taylor-Gooby 2001).

ρεία μετασχηματισμού σε κάθε χώρα (ή ομάδα χωρών). Στόχος μας είναι να ιχνηλατήσουμε τις αλλαγές στις οργανωτικές αρχές της δημόσιας πολιτικής και τις αξιακές μετατοπίσεις που προκύπτουν από ένα ευρύ φάσμα κριτικών θεωρήσεων της «παλιάς διάταξης της κοινωνικής ευημερίας» (*old welfare order*), όπως: η νεοφιλελεύθερη επίθεση στις συνθήκες «εξάρτησης» από το κοινωνικό κράτος, η συγκρότηση ενός «καταναλωτικού» προφίλ ή ενός προφίλ «συμμέτοχου» (*stakeholder*) για το υποκείμενο των κοινωνικών παροχών (*welfare subject*), καθώς και ποικίλες κριτικές αμφισβητήσεις από τη μεριά των νέων κοινωνικών κινημάτων, και ιδιαίτερα των «κινήματων αναγνώρισης» (*recognition movements*), από διάφορες ομάδες «αποδεκτών» των κοινωνικών παροχών που βιώνουν πρακτικές άνιση μεταχείρισης, μειονεξίας και κοινωνικού αποκλεισμού (βλ. π.χ. Oliver 1990, Taylor 1994 και Williams 1999). Οι κριτικές θεωρήσεις που διατυπώνονται από τα κινήματα αυτά φέρνουν στο προσκήνιο πολλούς νέους κοινωνικούς κινδύνους, μεταξύ των οποίων είναι η βία μέσα στην οικογένεια, η φυλετική βία και οι κοινωνικο-πολιτιστικές διακρίσεις, ο περιορισμός της αυτονομίας (π.χ. των ατόμων με αναπηρίες) και οι περιβαλλοντικοί κίνδυνοι.

Ο κριτικός αυτός λόγος για την «ευημερία» καθιστά φανερά τα όρια και τις αδυναμίες της «παλιάς διάταξης της κοινωνικής ευημερίας», τα οποία συλλαμβάνονται ως «περιορισμένη καθολικότητα και ισότητα» ή εφαρμογή της ιδιότητας του πολίτη κατά έναν τρόπο που δημιουργεί διακρίσεις και αποκλεισμούς (*exclusive citizenship*). Επίσης, ενισχύει την προβληματική για μια κοινωνική μεταρρύθμιση με επίκεντρο: (α) την εξατομίκευση των αναγκών, (β) την αναγνώριση της (πολιτιστικής ή σε άλλη βάση οριζόμενης) «ετερότητας», και (γ) την κοινωνική συνοχή μέσα από τον «ενεργητικό» (από την πλευρά των «αποδεκτών») προσδιορισμό των «αναγκών». Επιπλέον, ο διάλογος αυτός αναδεικνύει αντιτιθέμενες ερμη-

νείες σχετικά με τα αναδυόμενα πρότυπα κοινωνικής προστασίας και τις αξιακές τους βάσεις, καθώς επίσης σχετικά με τους φορείς δράσης που μπορούν να προωθήσουν και να στηρίξουν μια νέα συναίνεση και διάταξη των «κοινωνικών σχέσεων ευημερίας».

Ένα υπό διαμόρφωση σχήμα οργανωτικών αρχών τείνει να αντικαθιστά τη δέσμη αρχών της «κοινωνίας της ευημερίας». Η σκοπιά της «ενεργού» κοινωνίας αναδεικνύεται ως κεντρική αρχή της δημόσιας πολιτικής, με σημαντικές επιπτώσεις στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που συνεπάγεται η ιδιότητα του πολίτη και στο ρόλο της κοινωνικής ασφάλειας· ενώ παράλληλα, μεταβάλλεται ο χαρακτήρας της απασχόλησης. Η «ενεργοποίηση» (*activation*) συνιστά τον προεξάρχοντα κανόνα στην άσκηση πολιτικής και κεντρική προϋπόθεση για την παροχή κοινωνικών ωφελημάτων και υπηρεσιών. Επιπλέον, παρατηρείται μια αναδιάταξη των αξιών και του πεδίου προβληματισμού σχετικά με την κοινωνική πολιτική, και καθίσταται εμφανής η μετατόπιση της ευθύνης της δημόσιας πολιτικής από την *κοινωνική ασφάλεια* με στόχο την προστασία των ατόμων από την αγορά, προς την εξίσωση των συνθηκών εμπορευσιμότητας των ατόμων (*equalization of the marketability of individuals*)². Νέες λέξεις κλειδιά του κοινωνικού και πολιτικού διαλόγου, όπως η απασχολησιμότητα, οι ενεργητικές πολιτικές και η «εργασιακή πειθαρχία» (για να αποδώσουμε κάπως ελεύθερα την έννοια *workfare*), προβάλλουν έντονα αυτή

2. Αυτό συνιστά αντιστροφή της τάσης «απο-εμπορευματοποίησης της εργασίας» που κατά τον Esping-Andersen αποτελεί το βασικό κριτήριο για τον προσδιορισμό του βαθμού ανάπτυξης του κοινωνικού κράτους. Επιπλέον, ο βαθμός «απο-εμπορευματοποίησης της εργασίας» που επιτυγχάνει κάθε κοινωνικό κράτος αποτελεί και το κριτήριο διάκρισης μεταξύ των τριών καθεστώτων προνοιακού καπιταλισμού (φιλελεύθερο, συντηρητικό-κορπορατιστικό και σοσιαλδημοκρατικό καθεστώς ευημερίας· Esping-Andersen 1990).

την αξιακή μετατόπιση που χαρακτηρίζει τις πολιτικές επιλογές στο εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο (Ευρωπαϊκή Ένωση, ΟΟΣΑ κ.λπ.). Ωστόσο, ο βαθμός και ο τρόπος με τον οποίο η ιδέα της «ενεργού κοινωνίας» συναρθρώνεται με συλλογικές υποχρεώσεις στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου (ή, καλύτερα, των ευρωπαϊκών κοινωνικών μοντέλων) ποικίλλουν από χώρα σε χώρα. Ειδικότερα, στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης υφίστανται βαθιές αντιθέσεις σε σχέση με το ζήτημα του βαθμού και του τρόπου με τον οποίο η σκοπιά της «ενεργού κοινωνίας» μπορεί να εδραιωθεί σε αρχές και δεσμεύσεις με επίκεντρο την ισονομία, την κοινωνική αλληλεγγύη, την καθολικότητα, καθώς και μια οπτική της κοινωνικής δικαιοσύνης ως συμβάλλουσας στην οικονομική αποτελεσματικότητα και πρόοδο.

2. Η αναγκαιότητα της κοινωνικής μεταρρύθμισης στην Ελλάδα

Το βασικό ερώτημα που προβάλλει αφορά το χαρακτήρα και την πορεία της μεταρρύθμισης του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα σε σχέση με τις σκιαγραφούμενες αυτές αλλαγές. Με βάση τις αναλύσεις που παρατίθενται στον παρόντα τόμο, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα συνοψίζονται στην καθυστερημένη ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους, στον υψηλό βαθμό κατακερματισμού και πόλωσης του συστήματος αναπλήρωσης εισοδήματος και στα μεγάλα κενά στην κοινωνική προστασία. Από τη μια μεριά, προσφέρονται σχετικά γενναίοδωρες παροχές γι' αυτούς που εξασφαλίζουν μια διαρκή εργασιακή καριέρα στον επίσημο τομέα της οικονομίας· σε αντίθεση όμως με την ανεπάρκεια προγραμμάτων κοινωνικής αρωγής γι' αυτούς που αδυνατούν να κατοχυρώσουν

ασφαλιστικά δικαιώματα (οι άνεργοι για μεγάλα χρονικά διαστήματα και κυρίως οι νέοι και οι γυναίκες, όσοι απασχολούνται στην ανεπίσημη αγορά εργασίας, η οποία είναι σχετικά εκτεταμένη στην Ελλάδα, και άλλες ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού). Από την άλλη μεριά, παρατηρούνται μεγάλες ανισότητες στο εύρος και το ύψος των παροχών μεταξύ διαφορετικών ασφαλιστικών ταμείων ή ακόμη και εντός των διάφορων κοινωνικοεπαγγελματικών ομάδων. Άλλα χαρακτηριστικά είναι η περιορισμένη εφαρμογή της αρχής της καθολικότητας, η υποτυπώδης έως περιορισμένη ανάπτυξη των κοινωνικών υπηρεσιών³ και η διοικητική ανεπάρκεια του συστήματος. Παράλληλα, τονίζεται ο ρόλος της οικογένειας στην κοινωνική προστασία (χωρίς ωστόσο αυτό να πλαισιώνεται από μια συστηματική και αποτελεσματική πολιτική για την υποστήριξη της οικογένειας, την αντιμετώπιση των στεγαστικών αναγκών των νοικοκυριών κ.λπ.⁴). Μια ακόμη ιστορική ιδιαιτερότητα συνίσταται στη σύμπτωση αποβιομηχάνισης και συρρίκνωσης του αγροτικού τομέα κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες, γεγονός το οποίο, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, επέτεινε το πρόβλημα της ανεργίας.

3. Παρά την αύξηση των δαπανών για την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών κατά την τελευταία δεκαετία (τόσο ως ποσοστό του ΑΕΠ όσο και ως ποσοστό του συνόλου των κοινωνικών δαπανών), η Ελλάδα εξακολουθεί να κατέχει μία από τις τελευταίες θέσεις μεταξύ των χωρών της ΕΕ ως προς την κατά κεφαλήν δαπάνη για παροχή κοινωνικών υπηρεσιών (σε μονάδες αγοραστικής δύναμης) (βλ. Petmesidou, υπό δημοσίευση).
4. Η «κλίση» του κέντρου βάρους του συστήματος κοινωνικής προστασίας προς την αντιμετώπιση των ονομαζόμενων «παλιών κινδύνων» (με έμφαση στις συντάξεις) αποτελεί την άλλη πλευρά αυτών των ελλείψεων (βλ. Ματσαγγάνης στον παρόντα τόμο και Ferrera 1999).

Στην Ελλάδα (όπως και στις άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης) η αναγκαιότητα της μεταρρύθμισης δεν αφορά μόνο τους παράγοντες αποσταθεροποίησης του κοινωνικού κράτους – «επιταγή της ανταγωνιστικότητας», δημογραφικές αλλαγές, μεταναστευτικές ροές, μεταβολές στην απασχόληση και αυξανόμενη ανεργία, νέα οικογενειακά σχήματα, αλλαγές στους ρόλους των δύο φύλων κ.λπ. –, οι οποίοι συναρτώνται με αναδυόμενους νέους κινδύνους. Εξίσου αναγκαίος είναι ο εξορθολογισμός του συστήματος κοινωνικής προστασίας πρωτίστως μέσα από την αντιμετώπιση εδραιωμένων πρακτικών που αναπαράγουν τον κατακερματισμό, την πόλωση και τις μεγάλες ανισότητες ως προς τις παροχές και τους κανόνες της κοινωνικής ασφάλισης. Ενώ, συγχρόνως, η μεταρρύθμιση θα πρέπει να συμβάλλει στην επέκταση των παροχών προς ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών ομάδων που στερούνται κοινωνικής προστασίας (όσοι απασχολούνται σε αδύναμους τομείς και κατεξοχήν στην άτυπη οικονομία, οι νέοι που δεν διαθέτουν τα κατάλληλα προσόντα και εργασιακή εμπειρία, οι ηλικιωμένοι που δεν διασφαλίζουν δικαίωμα σύνταξης, οι μόνες μητέρες κ.λπ.). Είναι χαρακτηριστικό ότι μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης η Ελλάδα (όπως και η Πορτογαλία) κατέχει την τελευταία θέση αναφορικά με την αναδιανεμητική επίδραση των κοινωνικών παροχών⁵. Παρόλο που οι κοινωνικές δαπάνες αυξήθηκαν σημαντικά από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 μέχρι σήμερα, η αποτελεσματικότητά τους σε σχέση με τη μείωση της φτώχειας παραμένει εξαιρετικά περιορισμένη (η Ελλάδα, συγκριτικά με τις άλλες χώρες της ΕΕ, παρουσιάζει πολύ υψηλό ποσοστό φτώχειας, καθώς επίσης μια αυξητική τάση της φτώχειας κατά το δεύτε-

5. Επιπλέον, η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα της ΕΕ στην οποία δεν υφίσταται ένα ελάχιστο δίκτυο ασφάλειας με τη μορφή προγραμμάτων ελαχίστου εγγυημένου εισοδήματος.

ρο μισό της δεκαετίας του 1990)⁶. Μάλιστα, αν υιοθετήσει κανείς την άποψη του Veit-Wilson (2000), σύμφωνα με την οποία βασικό κριτήριο για τον ορισμό του κοινωνικού κράτους αποτελεί ο βαθμός αποτελεσματικότητας ενός συστήματος κοινωνικής προστασίας στην καταπολέμηση της φτώχειας, αυτομάτως ανακύπτει το ερώτημα κατά πόσο υφίσταται κοινωνικό κράτος στην Ελλάδα.

3. Συνιστώσες της κοινωνικής μεταρρύθμισης

3.1. Οργανωτικές αρχές και αξιακές επιλογές στο ευρωπαϊκό πλαίσιο

Ο Πίνακας 1 συνοψίζει τις βασικές οργανωτικές αρχές της «κοινωνίας της ευημερίας» (αν και αυτές υλοποιούνται σε διαφορετικό βαθμό και με διακριτές διαφορές μεταξύ των ομάδων χωρών που κατά τον Esping-Andersen συγκροτούν τα τρία διαφορετικά καθεστώτα προνοιακού καπιταλισμού⁷), καθώς και των «νέων σχεδίων» (*designs*) για την κοινωνική

6. Βλ. Μητρόκος & Τσακλόγλου στον παρόντα τόμο. Επίσης, για τις αδυναμίες του συστήματος της φορολογίας και των ασφαλιστικών κρατήσεων στην Ελλάδα ως προς την επίτευξη αναδιανεμητικών στόχων βλ. Παπαθεοδώρου στον παρόντα τόμο.
7. Για παράδειγμα, ανάμεσα στις σκανδιναβικές χώρες που ανέπτυξαν το σοσιαλδημοκρατικό κράτος πρόνοιας, στις χώρες της Ηπειρωτικής Ευρώπης που ανέπτυξαν το συντηρητικό-κορπορατιστικό κράτος πρόνοιας και στις αγγλοσαξονικές χώρες που ανέπτυξαν το φιλελεύθερο κράτος πρόνοιας (ωστόσο, κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 παρουσιάζονταν σημαντικές διαφορές μεταξύ των χωρών της τρίτης αυτής ομάδας ως προς επιμέρους χαρακτηριστικά των συστημάτων κοινωνικής προστασίας). Επιπλέον, οι χώρες της Νότιας Ευρώπης αποτελούν μια άλλη διακριτή «οικογένεια χωρών» με σημαντικές ομοιότητες (αλλά και ορισμένες διαφορές) ως προς το χαρακτήρα (και το ρυθμό ανάπτυξης) της κοινωνικής προστασίας.

Πίνακας 1
Οργανωτικές αρχές (κοινωνία της ευημερίας και ενεργός κοινωνία)

	Θεώρηση της κοινωνίας	Κοινωνική ενσωμάτωση	Αξιακές επιλογές (άτομο/συλλογικότητα)
ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ	<ul style="list-style-type: none"> Εμφάνη θεώρηση επικεντρωμένη στον άνδρα εργαζόμενο, προσάτι της οικογένειας (gendered & worker-centred view) Διάζωση μεταξύ διαφορετικών «ασφάλιστων τάξεων» (με βάση τον κοινωνικό ρόλο των διάφορων ομάδων) 	<ul style="list-style-type: none"> Εξασφάλιση ισότητας στάτους Κοινωνία ενσωμάτωσης (αν και μεγάλο μέρος του πληθυσμού δεν εντάσσεται στο εργατικό δυναμικό –exclusive labour force) 	<ul style="list-style-type: none"> Κοινωνικές υποχρεώσεις του συνόλου προς τις διάφορες «ασφάλιστες τάξεις» (αναδιανομή πόρων) Αλληλεγγύη, αρχή της καθολικότητας, κοινωνική αλληλεγγύη
ΕΝΕΡΓΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ (I) <i>(η νεοφιλελεύθερη οπτική και η σκοπιά των «Τρίτων Δρώνων»)</i>	<ul style="list-style-type: none"> Ενίσχυση της θέωσης της κοινωνίας από τη σκοπιά της απασχόλησης και της εργασιακής πεθιαρχίας (a strengthened worker-centred view: welfare society) Κοινωνικοί στόχοι, προσδιορισμένοι από τη σκοπιά της «προσοχής» (π.χ. ενίσχυση απασχλησιμότητας) 	<ul style="list-style-type: none"> Η αμφιβόμη απασχόληση θεωρείται η βάση για την κοινωνική ενσωμάτωση (και ο κανόνας για όλους) Η έννοια του «αποζήσιοι» από την αγορά εργασίας αποσπά κεντρική σημασία (όσοι παραμένουν εκτός αγοράς εργασίας «στημιτζώνται» ως «αποζήσιοι») 	<ul style="list-style-type: none"> Κριτική στην αρχή της καθολικότητας Αποπολιτικοποίηση των κοινωνικών προβλημάτων (κριτική στην κουλτούρα της «εξάρτησης») Ατομική ευθύνη απέναντι στην οικογένεια/κοινότητα Η συλλογική ευθύνη περιορίζεται στην ενίσχυση εργαζομένων εισόδου στην αγορά εργασίας (supply-side egalitarianism) – Το άτομο διαχειρίζεται τον «ανθρώπινο κεφάλαιον» του (ατομική διαχείριση της ανεργίας και φτώχειας)
ΕΝΕΡΓΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ (II) <i>(εναλλακτικές οπτικές στο πλαίσιο της πολιτικής των νέων κοινωνικών κινήσεων)</i>	<ul style="list-style-type: none"> Ενσωμάτωση και συνοχή διαμέσου της ενεργητικής διαπόσης και σι-νάβησης αναγκών από την πλευρά των «αποδεκτών» των κοινωνικών παροχών (δημοκρατική συμμετοχή) Ενσωμάτωση μέσα από την αναγνώριση της «ετερότητας» και της σημασίας διαφορετικών πολιτιστικών-αξιακών πλαισίων αναφορές 	<ul style="list-style-type: none"> Κριτική από τη σκοπιά των νέων κοινωνικών κινήσεων στην «μεσοδομική καθολικότητα» και την περιορισμένη εφαρμογή της αρχής της ιδιότητας του πολίτη Ενεργητική συμμετοχή των «αποδεκτών» των κοινωνικών παροχών στον προορισμό της ταυτότητας του «welfare subject» – Ενδυνάμωση των αποδεκτών Προώθηση της αρχής της διαφοροποιημένης καθολικότητας (differentiated universalism) Αυτοπραγμάτωση (self-realization) στο πλαίσιο της (διαφοροποιημένης) συλλογικής ταυτότητας, ως βάση για την αυτονομία 	<ul style="list-style-type: none"> Κοινωνικές υποχρεώσεις του συνόλου προς τις διάφορες «ασφάλιστες τάξεις» (αναδιανομή πόρων) Αλληλεγγύη, αρχή της καθολικότητας, κοινωνική αλληλεγγύη

πολιτική, τα οποία προβάλλονται μέσα από εναλλακτικές κριτικές θεωρήσεις του κράτους πρόνοιας (τη νεοφιλελεύθερη κριτική και τη σκοπιά του «Τρίτου Δρόμου», καθώς επίσης τις οπτικές που αναδύονται από τη «νέα πολιτική για την κοινωνική ευημερία» ιδιαίτερα στο πλαίσιο των νέων κοινωνικών κινημάτων). Η αδρή αυτή ταξινόμηση εναλλακτικών σχεδίων-προτύπων για την κοινωνική πολιτική αναδεικνύει τρεις παραμέτρους: τη «θεώρηση της κοινωνίας», το είδος της «κοινωνικής συνοχής» και τις αξιακές επιλογές που περιλαμβάνει κάθε «σχέδιο» οργανωτικών αρχών.

Αν θελήσει κανείς να συνοψίσει τη λογική της «κοινωνίας της ευημερίας»⁸, η αναφορά στην παρακάτω διατύπωση του T.H. Marshall (από το πολύ γνωστό δοκίμιό του για την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη) προβάλλει με εξαιρετική ενάργεια τα διακριτά χαρακτηριστικά της (Walters 1997, σελ. 221). Κατά τον Marshall, η κοινωνία της ευημερίας είναι μια κοινωνία ενσωμάτωσης (*inclusive society*): «Αυτό που έχει σημασία είναι ο καθολικός εμπλουτισμός της βάσης της πολιτισμένης ζωής, η εν γένει μείωση του κινδύνου και της ανασφάλειας, μια εξισωτική τάση σε όλα τα επίπεδα ανάμεσα στους περισσότερους και λιγότερο προνομιούχους. [...] [Αυτό που επιτυγχάνεται] ωστόσο δεν είναι η *ισότητα μεταξύ των τάξεων* αλλά *ανάμεσα στα άτομα που συγκροτούν τον πληθυσμό*, ο οποίος αντιμετωπίζεται για το σκοπό αυτόν ως *μια τάξη*. Η *ισότητα* ως προς το *στάτους* είναι περισσότερο σημαντική από την *εισοδηματική ισότητα*»⁹.

8. Όπως αυτή αποτυπώνεται, στον ένα ή στον άλλο βαθμό, στα κοινωνικά κράτη των χωρών της βορειοδυτικής Ευρώπης κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες της μεταπολεμικής περιόδου.

9. Η έμφαση δική μου. Η ισότητα ως προς το στάτους αναφέρεται στην κατοχύρωση της «ιδιότητας του πολίτη» (*citizenship*) και των δικαιωμάτων που απορρέουν από αυτήν.

Επιπλέον, η ενσωμάτωση που πραγματοποιείται μέσα από το θεσμό του κράτους ευημερίας στηρίζεται σε μια *έμφυλη θεώρηση της κοινωνίας* με επίκεντρο (για την κοινωνική ασφάλεια) τον άνδρα εργαζόμενο, προστάτη της οικογένειας. Από την άποψη αυτή, οι αρχές οργάνωσης της κοινωνικής πολιτικής έτειναν να διαχωρίζουν τον πληθυσμό σε διακριτές κατηγορίες που διέφεραν μεταξύ τους ως προς τη σχέση τους με την αγορά εργασίας (όπως οι «ασφαλιστικές τάξεις» που διέκρινε ο Beveridge) – όπου ένα μεγάλο μέρος κυρίως του γυναικείου πληθυσμού παρέμενε εκτός του εργατικού δυναμικού¹⁰. Η «θέση» ορισμένων κατηγοριών του πληθυσμού «εκτός του εργατικού δυναμικού» (γυναίκες, ηλικιωμένοι, σπουδαστές κ.λπ.) αιτιολογούνταν σε μια κατεξοχήν *κοινωνική βάση* (π.χ. για τις γυναίκες με το σκεπτικό ότι παρέχουν ζωτικής σημασίας μη αμειβόμενες υπηρεσίες στην οικογένεια). Στη βάση αυτή θεμελιώνονταν οι κοινωνικές υποχρεώσεις της συλλογικής οντότητας προς τις διάφορες «ασφαλιστικές τάξεις», μέσα από μέτρα κοινωνικής πολιτικής που περιλάμβαναν ασφαλιστικές παροχές, κοινωνική βοήθεια και άλλα επιδόματα¹¹.

10. Αν και ο βαθμός συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό (ή, αντίθετα, ο αποκλεισμός τους από αυτό) αποτελεί μια διάσταση ως προς την οποία διαφέρουν σημαντικά τα τρία καθεστώτα κράτους ευημερίας που αναφέρθηκαν παραπάνω.

11. Για τη σύνθεση αξιακών χαρακτηριστικών και κινήτρων στο θεσμικό αυτό μόρφωμα κοινωνικής ευημερίας βλ. Le Grand 1997: διάκριση ανάμεσα σε παθητικούς αποδέκτες των προνοιακών παροχών – «the pawn» («τα πιόνια») – και σε ενεργητικούς φορείς δράσης με τη μορφή των «αλτροουιστών» φορολογούμενων, διοικητικών στελεχών και επαγγελματιών ειδικών στο χώρο της κοινωνικής πολιτικής – «the knights» («τους ιππότες»). Από την άλλη μεριά, η αυξανόμενη εξάρτηση από το κοινωνικό κράτος συνδέεται με το μετασχηματισμό των κινήτρων των παραπάνω ομάδων και, ειδικότερα, με τα κίνητρα και τη συμπεριφορά αυτών

Οι αρχές αυτές αποδυναμώνονται στο πλαίσιο της σκοπιάς της «ενεργού κοινωνίας». Ενισχύεται η επικέντρωση στην αμειβόμενη απασχόληση ως «ο κανόνας για όλους»: προωθείται η μεγιστοποίηση της συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, καθώς και η *πλουραλιστική* διεύρυνσή του – όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Walters (1997, σελ. 224) – με την ένταξη σε αυτό όλο και μεγαλύτερου μέρους του γυναικείου πληθυσμού και άλλων θεωρούμενων προγενέστερα μη ενεργών ομάδων (άτομα με αναπηρίες, μόνες μητέρες κ.ά.). Στο πλαίσιο αυτό, καθώς η κοινωνική ενσωμάτωση συναρτάται ολοένα περισσότερο με τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας, η έννοια του «κοινωνικού αποκλεισμού», οριζόμενη κατεξοχήν στη βάση των δυνατοτήτων πρόσβασης των ατόμων στην αγορά εργασίας, αποκτά ιδιαίτερη σημασία τόσο για την εννοιολόγηση όσο και την επιδίωξη της κοινωνικής συνοχής με την εφαρμογή κοινωνικής πολιτικής.

Ωστόσο, αυτή η σύνδεση της «ευημερίας» με την ένταξη όλο και μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό διαμορφώνεται κάτω από συνθήκες κρίσιμων και εκτεταμένων αλλαγών στο χαρακτήρα της εργασίας, καθώς η πλήρης και σταθερή απασχόληση παύει να είναι ο κανόνας και αντικαθίσταται από επισφαλείς μορφές εργασίας (μερική απασχόληση, προσωρινή απασχόληση κ.λπ.). Παράλληλα, επιχειρείται η αποπολιτικοποίηση των κοινωνικών προβλημάτων, καθώς το άτομο (ως διαχειριστής του ανθρώπινου κεφαλαίου του – *human capitalist*) καλείται να αυτοδιαχειρισθεί τα προβλήματα

των φορέων δράσης που ο Le Grand ονομάζει, μεταφορικά, «the knaves» («οι απατεώνες»), σε συνάρτηση με την αυξανόμενη «αντίδραση» από την πλευρά μεγάλου μέρους των μεσαίων και υψηλών εισοδηματικών στρωμάτων στο να συμβάλλουν στη χρηματοδότηση των κοινωνικών παροχών (φαινόμενο που προβάλλεται μέσα από τις «φορολογικές εξεγέρσεις»).

της ανεργίας και της φτώχειας (η έννοια της *απασχολησιμότητας* παραπέμπει σε μια τέτοια αντίληψη). Επιπλέον, η σκοπιά της «ενεργού κοινωνίας» συναρτάται άμεσα με (και ενισχύει) τις αξίες του κοινοτισμού (*communitarianism*), αφού φέρνει στο επίκεντρο την ατομική υπευθυνότητα (στο πλαίσιο της ομάδας-κοινότητας), όπως επίσης την αρχή της επίτευξης «ισότητας» από την πλευρά της προσφοράς (*supply-side egalitarianism*), αρχή που στοχεύει στην ενίσχυση των ευκαιριών εισόδου στην αγορά εργασίας¹².

Η τρίτη σκοπιά συνοψίζει εναλλακτικές απόψεις για την «ενεργό κοινωνία» που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της κριτικής των ανισοτήτων και διακρίσεων (ως προς το φύλο, τη φυλή, τη μειονοτική κουλτούρα, ή διάφορες μειονεξίες που βιώνουν ορισμένα άτομα και κοινωνικές ομάδες) και της γραφειοκρατικής δυσκαμψίας που αναπαρήγαγε το «κοινωνικό κράτος» («πατερναλιστική» αντιμετώπιση των αναγκών από τους «επαγγελματίες-ειδικούς» ή «θυροφύλακες» του κοινωνικού κράτους). Η εν λόγω κριτική διατυπώθηκε στο πλαίσιο κινήματων αντίστασης σε αυτές τις διακρίσεις και τη δυσκαμψία, και προβολής της ανάγκης αναγνώρισης των πολιτισμικών, κοινωνικών και άλλων ιδιαιτεροτήτων των διάφορων ομάδων εξυπηρετούμενων. Δεν απορρίπτεται η καθολικότητα, όπως συμβαίνει με τη νεοφιλελεύθερη κριτική, αλλά καταδεικνύεται η ελλιπής εφαρμογή της αρχής αυτής από το «κράτος ευημερίας», καθώς θεωρείται ότι η καθολικότητα που επιτεύχθηκε ήταν μια «ψευδής καθολικότητα» (*false universalism*).

12. Για τη σύνθεση των αξιών του «κοινοτισμού» με στρατηγικές που προωθούν τις ίσες ευκαιρίες εισόδου των ατόμων στην αγορά εργασίας (στο πλαίσιο της πολιτικής του «Τρίτου Δρόμου») βλ. Giddens (1998, κεφ. 4). Ειδικότερα για τις συνθήκες που οδηγούν στην ανάπτυξη μιας «ανταγωνιστικής αλληλεγγύης» βλ. Πετμεζίδου 2002.

3.2. Η περίπτωση της Ελλάδας

Τα χαρακτηριστικά του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα (βλ. Πίνακα 2) διαφέρουν από τις οργανωτικές αρχές του «κράτους ευημερίας» (που σε αδρές γραμμές συνοψίζονται παραπάνω). Δεν είναι δυνατόν εδώ να επεκταθούμε σε μια λεπτομερή ανάλυση της κοινωνικο-ιστορικής συγκρότησης των χαρακτηριστικών αυτών, αξίζει να τονίσουμε ωστόσο ότι τα διακριτά γνωρίσματα του θεσμικού μορφώματος γύρω από το οποίο συγκροτήθηκε το σύστημα κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα σχετίζονται κατεξοχήν με την ανάπτυξη, παγίωση και ευρεία «νομιμοποίηση» μηχανισμών παραγωγής και ιδιοποίησης εισοδήματος και πόρων στη βάση πολιτικών κριτηρίων¹³. Στο πλαίσιο αυτό, για μια μεγάλη χρονική περίοδο μεταπολεμικά, η «θεώρηση της κοινωνίας» εδραζόταν στη διάκριση μεταξύ των ομάδων που διέθεταν προσβάσεις στους μηχανισμούς άντλησης και ιδιοποίησης πλεονάσματος μέσα από «πολιτικά διαπιστευτήρια» (*insiders*), και των ομάδων που στερούνταν τέτοιων προσβάσεων (*outsiders*). Ο χαρακτήρας και οι διαδικασίες κοινωνικής συνοχής θα πρέπει να αναζητηθούν στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του θεσμικού αυτού μορφώματος το οποίο συναρτάται, επίσης, με τον κεντρικό ρόλο της οικογένειας/του νοικοκυριού ως ενότητας λήψης αποφάσεων για τις εργασιακές επιλογές των μελών, τη διανομή πόρων και την παροχή υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας, προστασίας και αρωγής¹⁴. Επιπλέον, για μια με-

13. Για μια διεξοδική ανάλυση του θέματος βλ. Petmesidou 1991 και Πετμεζίδου-Τσουλουβή 1992.

14. Το χαρακτηριστικό αυτό συνήθως αποδίδεται με τον όρο *familialism* από ορισμένους μελετητές (βλ. π.χ. Esping-Andersen 1999). Όπως έχω υποστηρίξει αλλού (Petmesidou 1996 και 2000), η συνάρθρωση αυτή γίνεται φανερή μέσα από τις στρατηγικές των ευ-

γάλη χρονική περίοδο μεταπολεμικά οι αξιακές επιλογές εδράζονταν σε συνθήκες όπως: ο κατακερματισμός των κοινωνικών συγκρούσεων με κατεξοχήν μέσο και όπλο, αλλά και τελικό στόχο των συγκρούσεων, την πρόσβαση στο κράτος· η μετατροπή της ταξικής πάλης σε παραταξιακή και η ηγετική (αλλά και καταπιεστική) θέση των κομμάτων στην κοινωνία των πολιτών· η μόνιμα αντιφατική σχέση κράτους και κοινωνίας (σύγκρουσης αλλά και αλληλοεξυπηρέτησης, καθώς ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού εξαρτάται άμεσα ή έμμεσα από το κράτος)· η αδυναμία της κοινωνίας των πολιτών να οικοδομήσει το δικό της σύστημα αξιών και κανόνων έξω από τη σφαίρα του κράτους, με αποτέλεσμα ακόμη και οι καθημερινές μικροσυγκρούσεις να συνιστούν διενέξεις για την κατοχύρωση προσβάσεων στον κρατικό μηχανισμό (φαινόμενο που προβάλλεται στην «υπερ-πολιτικοποίηση»)· και, τέλος, τα εμπόδια τα οποία εγείρονται στην προσπάθεια περιορισμού των «αδιαφανών» (*implicit*) μηχανισμών άντλησης πόρων, ο οποίος αποτελεί προϋπόθεση για την εφαρμογή συστηματικής και αποτελεσματικής αναδιανεμητικής (κοινωνικής) πολιτικής (βλ. Πετμεξίδου & Τσουλουβής 1990).

Ωστόσο, κατά την τελευταία δεκαετία το θεσμικό αυτό μόρφωμα παρουσιάζει σημαντικά αδιέξοδα. Για παράδειγμα, η παραγωγή και διανομή εισοδήματος με πολιτικές μεθόδους έχει εντείνει τους ανταγωνισμούς και τον κοινωνικό κατακερ-

---

έλικτων προϋπολογισμών από την πλευρά των νοικοκυριών — όπου ο όρος υποδηλώνει πως «η αυστηρή συνθήκη ότι οι αποδοχές θα πρέπει πάντοτε να είναι μεγαλύτερες ή τουλάχιστον ίσες με τις δαπάνες δεν εφαρμόζεται, ακριβώς γιατί κάποιος άλλος πληρώνει τη διαφορά». Και στην περίπτωση αυτή, η κρατική παρέμβαση καθιστούσε εφικτό για τα νοικοκυριά να αντλούν πόρους με εξωοικονομικά μέσα και να τους διανέμουν στα μέλη τους με τη μορφή των κοινωνικών παροχών.

Πίνακας 2
Οργανωτικές αρχές (η περίπτωση της Ελλάδας)

	Θεώρηση της κοινωνίας	Κοινωνική ενσωμάτωση	Αξιακές επιλογές (άτομο/συλλογικότητα)
<p>ΚΡΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ (<i>statism-familialism</i>)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Οι δομικές και λειτουργικές ανισοροπίες του συστήματος κοινωνικής προστασίας εν-σχύουν τη διάκριση ανάμεσα σε «insiders» (εργαζόμενοι του προστατευμένου τομέα και α-σφαλισμένοι στα προνομιούχα τμήτα) και «outsiders» (όσοι δεν διαθέτουν πολιτικά διαπι-στεύτρια πρόφρασης στους μηχανισμούς άντλησης πόρων) 	<ul style="list-style-type: none"> • Σημασία των πολιτικών διαπιστευτηρίων για την κοινωνική ενσωμάτωση (και τον κοι-νωνικό αποκλεισμό) • Συνάφηση του θεσμικού μορφώματος του κράτους με τη «μετάθεση» ευθύνης για την κοινωνική προστασία στην οικογένεια • Πομπώδης ζητωφεία για το ρόλο της οικογέ-νειας στην κοινωνική προστασία (και ενσωμά-τωση), ωστόσο οι προοπτικές εξαλήρωσης αυ-τού του ρόλου από την οικογένεια περιορίζο-νται σημαντικά από την περζάλληλη επίδραση: <ul style="list-style-type: none"> - δημογραφικών αλλαγών, - αλλαγών στη δομή και τη λειτουργία της οικογένειας, - μεταβολών στην απαγόληση και την ανεργία, - ενίσχυση των αδιεξόδων του θεσμικού μορφώματος του «κράτους», και - αδυναμία του συστήματος κοινωνικής ασφάλειας να ανταποκριθεί στους νέους κινδύνους 	<ul style="list-style-type: none"> • Περιορισμένη σημασία της αρ-χής της καθολικότητας και της κοινωνικής αλληλεγγύης • Ιδιαίτερος τύπος «εξάρτησης» από το κράτος (στο πλαίσιο πε-λασιακών σχέσεων και στη βί-ση πολιτικών διαπιστευτηρίων) • Περιορισμένη αναδιανομή πό-ρων μέσα από την εφαρμογή κοινωνικής πολιτικής

ματισμό σε μεγάλο βαθμό, ώστε προβλήματα τα οποία σε προγενέστερες περιόδους μπορούσαν σχετικά εύκολα να επιλυθούν – όπως οι προσλήψεις στο δημόσιο τομέα – να προκαλούν εκτεταμένες συγκρούσεις. Επιπλέον, η ανάγκη εναρμόνισης θεσμών στο ευρωπαϊκό επίπεδο φέρνει στο προσκήνιο εσωτερικές αντιφάσεις του θεσμικού αυτού μορφώματος. Ενώ, στη μικροκλίμακα, οι αλλαγές στη διάρθρωση και λειτουργία της οικογένειας αποδυναμώνουν το ρόλο της στην κοινωνική προστασία¹⁵.

Οι πιέσεις και τα αδιέξοδα του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα μελετώνται ευρέως, από διαφορετικές οπτικές, στον παρόντα τόμο. Ιδιαίτερα στο πρώτο μέρος, μέσα από μια ερμηνευτική αποτίμηση διάφορων προσεγγίσεων στο ζήτημα της καθυστερημένης ανάπτυξης του κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα κατά τη μεταπολεμική περίοδο, ο Σωτηρόπουλος προβάλλει τη σημασία της πελατειακής λογικής για τον κατακερματισμό, την ανισομέρεια και την αναποτελεσματικότητα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, το οποίο αποτελεί ωστόσο μέχρι σήμερα τον κύριο μοχλό χρηματοδότησης και διάρθρωσης της κοινωνικής προστασίας¹⁶.

15. Επιπλέον, στο πλαίσιο αυτό η παρεχόμενη κοινωνική ασφάλεια στα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες που για διάφορους λόγους αδυνατούν να στηριχθούν στην οικογενειακή αλληλεγγύη (π.χ. μετανάστες, πρόσφυγες) είναι εξαιρετικά περιορισμένη (και σε ορισμένες περιπτώσεις ανύπαρκτη).

16. Ο συγγραφέας επιλέγει τον όρο «πελατειακός κορπορατισμός» για να αποδώσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των σχέσεων κοινωνικοοικονομικών συμφερόντων και κράτους στην Ελλάδα (βλ. επίσης Lavdas 1997 για μια παρόμοια προσέγγιση, όπου χρησιμοποιείται ο όρος «αποδιαρθρωμένος κορπορατισμός» για την περίπτωση της Ελλάδας). Οι όροι αυτοί, ωστόσο, θεωρώ ότι συγχέουν δύο διαστάσεις που τόσο σε αναλυτικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο θα πρέπει να διαχωρίζονται. Η μία διάσταση έχει να κάνει

Τα όρια, εμπόδια και διλήμματα της «ματαιωμένης μεταρρύθμισης» της κοινωνικής ασφάλισης εξετάζονται εκτενώς από τον Μανταλαράκη. Ενώ στο πρώτο κεφάλαιο ο Βενιέρης αποδίδει τα ανεπαρκή αποτελέσματα των «πολυκύμαντων μεταρρυθμίσεων» στην κοινωνική ασφάλιση και την υγεία στην «αξιοσημείωτη δυσαρμονία μεταξύ διαρθρωτικών αναγκαιοτήτων και πολιτικοθεσμικών περιορισμών».

Οι επιπτώσεις των δυσμενών δημογραφικών εξελίξεων στην οικονομική βιωσιμότητα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης αποτελούν κεντρικό άξονα προβληματισμού. Στο

με την οργάνωση, τη λειτουργία και το ρόλο των συντεχνιών στην κοινωνία, και ιδιαίτερα με το βαθμό συμμετοχής τους στην άσκηση εξουσίας· ενώ η δεύτερη διάσταση αφορά το χαρακτήρα της πολιτικής (με την έννοια του *policy*) – η οποία μπορεί να είναι ταξική, συντεχνιακή, πελατειακή (ή συνδυασμός αυτών), «αποδιαρθρωμένη» (*disjointed*) ή «συνεκτική και περιεκτική» (*integrated*). Κατά συνέπεια, η χρήση του επιθέτου «πελατειακός» (ή του επιθέτου «αποδιαρθρωμένος» στην έκφραση «αποδιαρθρωμένος κορπορατισμός»), όταν γίνεται για να αποδώσει τις ανισότητες ως προς τα κοινωνικοοικονομικά προνόμια μεταξύ των διάφορων συντεχνιών, αφορά κατεξοχήν **το πεδίο «άσκησης πολιτικής»** (και όχι αυτό καθαυτό το φαινόμενο του κορπορατισμού). Επιπλέον, στο χώρο της κοινωνικής ασφάλισης, η Ελλάδα μπορεί να παρουσιάζει ορισμένες ομοιότητες με το κορπορατιστικό σύστημα των χωρών της Ηπειρωτικής Ευρώπης (το οποίο αντανάκλα τη βισμαρκική λογική της διατήρησης των διαφορών «κοινωνικού στάτους» μέσα από τη διαφοροποίηση των ασφαλιστικών ρυθμίσεων για κάθε κοινωνικοεπαγγελματική ομάδα), όμως ο βαθμός κατακερματισμού και πόλωσης του ελληνικού συστήματος κοινωνικής ασφάλισης (όχι μόνο μεταξύ αλλά και εντός των διάφορων κοινωνικοεπαγγελματικών ομάδων) είναι εξαιρετικά υψηλός. Κάτι το οποίο υποδηλώνει σημαντικές διαφορές ανάμεσα στο σύστημα κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα και στο κορπορατιστικό-συντηρητικό κράτος πρόνοιας.

δεύτερο μέρος του βιβλίου, οι Ρομπόλης, Μπάγκαβος και Ρωμανιάς διερευνούν τις δημογραφικές εξελίξεις κατά το πρώτο μισό του 21ου αιώνα, σε συνάρτηση με μεταβολές στη γονιμότητα, τη θνησιμότητα και τις μεταναστευτικές ροές, και τις επιπτώσεις τους τόσο στην απασχόληση/ανεργία όσο και στη βιωσιμότητα του αναδιανεμητικού συνταξιοδοτικού συστήματος. Υπό το πρίσμα της βραδείας αύξησης – και μακροπρόθεσμα μείωσης – του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας, η ανάλυση προβάλλει έντονα το διπλό πρόβλημα αδυναμίας κάλυψης των αναγκών σε εργασία και χρηματοδότησης του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης αποκλειστικά διαμέσου της απασχόλησης, στο χρονικό ορίζοντα αναφοράς. Από την άλλη μεριά, οι Προβόπουλος και Καπόπουλος θέτουν το ερώτημα κατά πόσο ένα κεφαλαιοποιητικό σύστημα μπορεί να αντιμετωπίσει περισσότερο αποτελεσματικά από ό,τι το διανεμητικό σύστημα τα δημοσιονομικά προβλήματα στα οποία οδηγεί η γήρανση του πληθυσμού και, παράλληλα, διερευνούν τις δυνατότητες ελαχιστοποίησης του κόστους της μετάβασης (δεδομένου ότι υπό ορισμένες συνθήκες η μετάβαση μπορεί να επιφέρει αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομική αποτελεσματικότητα).

Στην ενότητα για την πολιτική υγείας ο Βενιέρης αναλύει την πολιτική διαδικασία γύρω από τις εξελίξεις στο χώρο της υγείας κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Προβάλλεται η περιορισμένη εφαρμογή της αρχής της καθολικότητας μέσα από την ίδρυση και τη λειτουργία του ΕΣΥ, τα προβλήματα θεσμικής διάβρωσης, αναποτελεσματικού συντονισμού χρηματοδοτικών πηγών και κατασπατάλησης πόρων υπό τις ιδιαίτερες συνθήκες διαπλοκής δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Εξετάζονται η οργανωτική και λειτουργική δυσκαμψία και τα οικονομικά αδιέξοδα ενός συστήματος υπηρεσιών «χαμηλής ποιότητας», οι οποίες ωστόσο παρέχονται με εξαιρετικά υψηλό κόστος, καθώς επίσης οι αδυναμίες, οι παλινδρομήσεις και τα όρια των παρεμβάσεων που επιχειρήθηκαν μέχρι σήμερα.

Από την άλλη μεριά, η μελέτη του Μεργούπη υποβάλλει σε εμπειρικό έλεγχο το βαθμό εφαρμογής της αρχής της ισότητας για την εξασφάλιση μιας ελάχιστης φροντίδας για την υγεία στο πλαίσιο του ΕΣΥ. Στη βάση μιας μικροανάλυσης με στοιχεία από το Ευρωβαρόμετρο (που αναφέρονται στα μέσα της δεκαετίας του 1990), ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι εισοδηματικές διαφορές επηρεάζουν σημαντικά την πρόσβαση σε έναν αριθμό υπηρεσιών υγειονομικής φροντίδας. Η ανάλυση επιβεβαιώνει την εξαιρετικά περιορισμένη εμβέλεια των αρχών της καθολικότητας και της ισονομίας στο ΕΣΥ, δεδομένου ότι εξετάζεται ένας ελάχιστος πυρήνας υπηρεσιών υγείας (υπηρεσίες πρόληψης, χαμηλού κόστους και αρκετά τυποποιημένες), για τις οποίες θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι η παροχή τους χωρίς τη διαμεσολάβηση της αγοράς δεν είναι μόνο θέμα «ίσων δικαιωμάτων» στο πλαίσιο ενός Εθνικού Συστήματος Υγείας, αλλά και «γενικότερου οφέλους» για την προαγωγή της δημόσιας υγείας.

Οι σκοπιμότητες, τα διλήμματα, οι προοπτικές και οι βάσεις νομιμοποίησης των μεταβαλλόμενων «οργανωτικών αρχών» της δημόσιας πολιτικής προς την κατεύθυνση της «ενεργού κοινωνίας» αποτελούν, με έμμεσο ή άμεσο τρόπο, αντικείμενο προβληματισμού σε αρκετά κείμενα του παρόντος τόμου. Ο Γράβαρης εμβαθύνει στη λογική των «παθητικών» και «ενεργητικών» πολιτικών απασχόλησης προβάλλοντας το επιχείρημα ότι ο παθητικός ή ενεργητικός χαρακτήρας καθεμιάς από τις δύο αυτές δέσμες μέτρων, αντίστοιχα, νοηματοδοτείται στο πλαίσιο των στόχων και των επιλογών της μακροοικονομικής πολιτικής σε κάθε χρονική περίοδο (με έμφαση στην περίοδο της κενύσιανής συναίνεσης και σε αυτή μετά την κατάρρευσή της)¹⁷. Η προϊούσα υιοθέτηση μέτρων

17. Η παρατήρηση του Γράβαρη ότι στο πλαίσιο των Ενεργητικών Πολιτικών Απασχόλησης η ανεργία ερμηνεύεται ως εκούσια (και

ελαστικοποίησης της αγοράς εργασίας και «ενεργητικών πολιτικών» για την αντιμετώπιση της ανεργίας στο πλαίσιο «εξευρωπαϊσμού» της πολιτικής απασχόλησης στην Ελλάδα, κατά τη δεκαετία του 1990, αποτελεί επίσης κεντρικό θέμα της ανάλυσης. Από την άλλη μεριά, το κεφάλαιο των Μαυρουδέα και Ιωαννίδη εμβαθύνει στη σημασία του χρόνου εργασίας στο πλαίσιο της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής. Τα επιχειρήματα που αναπτύσσουν οι συγγραφείς εστιάζονται στην αύξηση του πραγματικού χρόνου εργασίας – κυρίως από το 1980 και μετά, παράλληλα με δομικές αλλαγές στο καπιταλιστικό σύστημα –, ακόμη και όταν σε θεσμικό επίπεδο παρατηρούνται μειώσεις του συμβατικού χρόνου εργασίας. Η εμπειρική τεκμηρίωση των επιχειρημάτων αυτών προβάλλει μία ακόμη πτυχή της σκοπιάς της ενεργού κοινωνίας. Μέσα από μια μαρξιστική οπτική, οι πολιτικές ελαστικοποίησης (και αύξησης του πραγματικού χρόνου) της εργασίας και η διεύρυνση των προσωρινών και επισφαλών μορφών απασχόλησης ερμηνεύονται ως «δομική αναβάθμιση της απόλυτης υπεραξίας», άποψη την οποία οι συγγραφείς επιχειρούν να τεκμηριώσουν εμπειρικά και για την περίπτωση της Ελλάδας (ιδιαίτερα στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης). Να τονίσουμε εδώ ότι μελέτες και αναλύσεις τόσο του πραγματικού χρόνου εργασίας όσο και ευρύτερα των

κατά συνέπεια το άτομο καλείται να «αναλάβει» τη διαχείριση της ανεργίας του – να γίνει *δυνάμει απασχολήσιμο* –, όπως τονίζουμε παραπάνω) είναι σωστή. Αυτό, βέβαια, δεν απορρέει από τον ίδιο τον ορισμό της διαρθρωτικής ανεργίας (η διαρθρωτική ανεργία δεν μπορεί να είναι εξ ορισμού εκούσια, δεδομένου ότι προκύπτει από την αναδιάρθρωση της οικονομίας – π.χ. κατάργηση ορισμένων τομέων/κλάδων, αναδιάρθρωση κλάδων της παραγωγής κ.λπ.), αλλά συνδέεται με τις αλλαγές στις οργανωτικές αρχές της δημόσιας πολιτικής (και τις αξιακές μετατοπίσεις) κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες.

προϋπολογισμών διάθεσης χρόνου (time-budgets) των νοικοκυριών είναι κεντρικής σημασίας για τη διερεύνηση των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων και την εφαρμογή κοινωνικού προγραμματισμού¹⁸.

Υπό το πρίσμα της διερεύνησης των δυνατών επιλογών για μια μεταρρύθμιση που μπορεί να ενθαρρύνει την κινητικότητα στην αγορά εργασίας αλλά και να είναι συνεπής με την επιδίωξη της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης¹⁹, ο Ματσαγγάνης εξετάζει τη «στρατηγική της ελαστικότητας με ασφάλεια» (*flexicurity*). Η σκοπιά αυτή αναδεικνύει τις δυνατότητες προώθησης «ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης» ως συμπληρωματικών και όχι ως εναλλακτικών της κοινωνικής ασφάλειας και αντλεί επιχειρήματα από πρόσφατες εξελίξεις σε άλλες χώρες της Ευρώπης. Κατά την τελευταία δεκαετία, σημαντικές μεταρρυθμίσεις στις εργασιακές σχέσεις, την αγορά εργασίας και την κοινωνική πολιτική, που επιτεύχθηκαν μέσα από «κοινωνικές συμφωνίες» σε χώρες όπως η Ολλανδία, το Βέλγιο, η Ιρλανδία, η Ιταλία και εν μέρει η Πορτογαλία, προς την κατεύθυνση ενός μοντέλου «συνεργατικής προσαρμογής» στις εντεινόμενες πιέσεις που σύντομα σκιαγραφήσαμε παραπάνω, αποτελούν εμπειρικά παραδείγματα εθνικών προσπαθειών μεταρρύθμισης με στόχο την εξισορρόπηση αντίρροπων αναγκών μέσα από μια (συναινετικά) ρυθμιζόμενη «ελαστικοποίηση» (ή «απορρύθμιση»)²⁰. Η διερεύ-

18. Ωστόσο, ουδέποτε τέθηκε σε εφαρμογή ένα πρόγραμμα συλλογής των απαραίτητων εμπειρικών στοιχείων (σε χρονολογικές σειρές) σχετικά με τους προϋπολογισμούς διάθεσης χρόνου (time-budgets) των νοικοκυριών στην Ελλάδα.

19. Με βάση το κριτήριο του Rawls, «σύμφωνα με το οποίο μια αναδιανομή είναι αποδεκτή υπό τον όρο ότι οδηγεί στη βελτίωση της θέσης των ασθενέστερων» (βλ. Μ. Ματσαγγάνης στον παρόντα τόμο).

20. Για μια επισκόπηση των μεταρρυθμιστικών αυτών τάσεων βλ. Petmesidou 2001.

νηση των παραδειγμάτων αυτών με στόχο την αποτίμηση πρόσφορων επιλογών για την κοινωνική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα μπορεί να αποτελέσει αφετηρία γόνιμου διαλόγου. Μολονότι θα πρέπει να τονίσουμε ότι η βιωσιμότητα των κοινωνικών συμφωνιών για την αναδιάταξη της κοινωνικής πολιτικής (και αλληλεγγύης) στις παραπάνω χώρες τείνει συχνά να εξαρτάται από το ουσιαστικό περιεχόμενο των *τυπικών συμφωνιών* που επιτυγχάνονται μεταξύ των κοινωνικών εταίρων ως προς τις αλλαγές στους κανόνες του παιχνιδιού. Όσο περισσότερο το κέντρο βάρους των συμφωνιών κλίνει προς την ανάδειξη, ως κεντρικών προτεραιοτήτων της μεταρρύθμισης, στενά προσδιοριζόμενων στόχων περί *αποδοτικότητας κόστους* και ενίσχυσης της *εμπορευσιμότητας* των ατόμων, η βάση της κοινωνικής συναίνεσης εμφανίζεται εξαιρετικά εύθραυστη και η κοινωνική πολιτική καθιλώνεται σε υποχείριο της οικονομικής πολιτικής²¹.

Ολοκληρώνοντας τις σκέψεις αυτές, θα θέλαμε να τονίσουμε μία ακόμη σημαντική διάσταση που πρέπει να συμπεριλάβει ο διάλογος για την κοινωνική μεταρρύθμιση: Πρόκειται για τις απαιτούμενες θεσμικές-οργανωτικές αλλαγές με στόχο την ενίσχυση της ικανότητας του διοικητικού μηχανισμού να επιλύει προβλήματα και να διεκπεραιώνει τη διαδικασία εφαρμογής (μέσα από ένα αποτελεσματικό «καθεστώς εφαρμογής»). Με βάση την άποψη αυτή, ο μηχανισμός κοινωνικής διοίκησης στην Ελλάδα παρουσιάζει ουσιαστικές ανεπάρκειες. Από τη μια μεριά, την περίοδο κατά την οποία στις χώρες της βορειοδυτικής Ευρώπης αναπτύσσονταν διαδικασίες συστηματικού (σε μεγάλο βαθμό κεντρικά ρυθμιζόμενου) κοινωνικού προγραμματισμού²², στην Ελλάδα η εμπειρία από

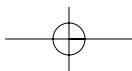
---

21. Ό.π., σελ. 87-88.

22. Κυρίως κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες της μεταπολεμικής περιόδου.

την εφαρμογή κοινωνικού προγραμματισμού παρέμεινε υποτυπώδης. Από την άλλη μεριά, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες οι μεταφορντικές τάσεις στην οικονομία και την κοινωνία τείνουν να αποδυναμώνουν τους μηχανισμούς κεντρικού προγραμματισμού, οι οποίοι αντικαθίστανται από αποκεντρωμένες και/ή πολυκεντρικές πρακτικές άσκησης πολιτικής με τη συμμετοχή δημόσιων, εθελοντικών και ιδιωτικών φορέων και μέσα από καινοτόμες στρατηγικές εταιρικών σχέσεων και συντονισμένων (*joined-up*) δράσεων. Σε αυτή την κατεύθυνση συνέβαλε εκτεταμένα ο κριτικός διάλογος για το «κοινωνικό κράτος», όχι μόνο από τη νεοφιλελεύθερη σκοπιά (με έμφαση στην ελευθερία επιλογής, στην αρχή της επικουρικότητας κ.λπ.) αλλά και μέσα από την αποφασιστική κριτική της αριστεράς (και πολλών νέων κοινωνικών κινημάτων) για την αδυναμία ανταπόκρισης του κοινωνικού κράτους στις διαφοροποιούμενες «ανάγκες των πολιτών». Ο απόηχος των νέων αυτών πρακτικών άσκησης πολιτικής στην Ελλάδα διαμεσολαβείται κυρίως από τα προγράμματα και τις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά την τελευταία δεκαετία (π.χ. προγράμματα και δράσεις για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, τοπικά αναπτυξιακά προγράμματα κ.λπ.). Μια αποτελεσματική μεταρρύθμιση, ωστόσο, θα πρέπει να αντιμετωπίζει σοβαρά το ζήτημα της επάρκειας των οργανωτικών και διοικητικών δομών ή πλαισίων λήψης αποφάσεων και εφαρμογής κοινωνικών προγραμμάτων (βλ. π.χ. Goss 2001, Balloch & Taylor 2001). Σε πολλές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης κεντρικό ρόλο στα αναδυόμενα πρότυπα αποκεντρωμένης διακυβέρνησης (και άσκησης κοινωνικής πολιτικής) παίζουν οι θετικές ενεργητικές (*proactive*) στρατηγικές, με συμπράξεις, δίκτυα και άλλες μορφές συνεργασίας που συμβάλλουν στο σχηματισμό «οργανωτικού κοινωνικού κεφαλαίου» (*organizational social capital*), προωθούν τις συμμετοχικές διαδικασίες στην άσκηση κοινω-

νικής πολιτικής και, γενικότερα, κινητοποιούν τους φορείς δράσης «σε διαπραγματεύσεις για μια συμμετοχική διακυβέρνηση» στο τοπικό επίπεδο. Η αποτελεσματική ένταξη των ζητημάτων αυτών στην ατζέντα της κοινωνικής μεταρρύθμισης στην Ελλάδα προϋποθέτει ουσιαστικές αλλαγές στις σχέσεις κεντρικής-τοπικής διοίκησης και τομές στη σειρά παράδοση του συγκεντρωτισμού και του κρατισμού. Ποιοι μπορεί να είναι οι φορείς δράσης που θα αναπτύξουν «συνασπισμούς συνηγορίας» και θα διανοίξουν νέα πεδία δημόσιου διαλόγου προς την κατεύθυνση αυτή; Πρόκειται, επίσης, για καίριο ερώτημα και σημαντική πολιτική πρόκληση. Αναμφισβήτητα όμως, οι κύριες προκλήσεις για μια ουσιαστική μεταρρύθμιση συνοψίζονται στην ενίσχυση της κοινωνικής δικαιοσύνης και ισονομίας και στην προώθηση βιώσιμων μορφών κοινωνικής συνοχής υπό συνθήκες εντεινόμενων κοινωνικο-πολιτιστικών διαφοροποιήσεων και αυξανόμενων κοινωνικών ανισοτήτων.

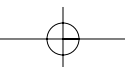
Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Ferrera, M. (1999). «Η ανασυγκρότηση του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη», στο Μ. Μασαγγάνης (επιμ.), *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη* (σελ. 33-65). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πετμεζίδου-Τσουλουβή, Μ. (1992). *Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνική πολιτική*. Αθήνα: Εξάντας.
- Πετμεζίδου, Μ. (2002). «Στρατηγικές κοινωνικής ρύθμισης και κοινωνική αλληλεγγύη στην Ευρώπη», στο Λ. Αλιπράντη (επιμ.), *Οικογένεια και κράτος πρόνοιας στη νέα χιλιετία*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών/Gutenberg.
- Πετμεζίδου, Μ. & Τσουλουβής, Λ. (1990). «Όψεις κρατικού προγραμματισμού στην Ελλάδα: ιστορική συνέχεια και οι επιπτώσεις της κρίσης», στο *Οι λειτουργίες του κράτους σε περίοδο κρίσης* (σελ. 288-301). Αθήνα: Ίδρυμα Καράγιωργα.

Ξενογλώσση βιβλιογραφία

- Balloch, S. & Taylor, M. (eds.) (2001). *Partnership working. Policy and practice*. Bristol: Policy Press.
- Beck, W., Van der Maesen, L. & Walker, A. (eds.) (1997). *The social quality of Europe*. The Hague: Kluwer.
- Beck, W., Van der Maesen, L., Thomése, F. & Walker, A. (eds.) (2001). *Social quality: A vision for Europe*. The Hague: Kluwer.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (ed.) (1996). *Welfare states in transition. National adaptations in global economies*. London: Sage.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Ferrera, M. & Rhodes, M. (eds.) (2000). *Recasting European welfare states*. London: Frank Cass.
- Giddens, A. (1998). *The Third Way. The renewal of social democracy*. Oxford: Polity Press.
- Goss, S. (2001). *Making local governance work. Networks, relationships and the management of change*. Basingstoke: Palgrave.
- Kuhnle, S. (2000). *The survival of the European welfare state*. London: Routledge.
- Lavdas, K. (1997). *The Europeanization of Greece. Interest politics and the crisis of integration*. London: Macmillan.
- Le Grand, J. (1997). "Knights, knaves or pawns? Human behaviour and social policy", *Journal of Social Policy*, 26 (2): 149-169.
- Oliver, M. (1990). *The politics of disablement*. Basingstoke: Macmillan.
- Petmesidou, M. (1991). "Statism, social policy and the middle classes in Greece", *Journal of European Social Policy*, 1 (1): 31-48.
- Petmesidou, M. (1996). Social protection in Southern Europe: Trends and prospects, *Journal of Area Studies*, 9: 95-125.
- Petmesidou, M. (2000). "Social protection in Greece in the nineties. Reforming the weak welfare state", in A. Mitsos & E. Mossialos (eds.), *Contemporary Greece and the EU* (pp. 303-330). Aldershot: Ashgate.

- Petmesidou, M. (2001). "Employment and labour market policy in South Europe", in M. Kohli & M. Novak (eds.), *Will Europe work?* (pp. 73-91). London: Routledge.
- Petmesidou, M. (forthcoming). "The caring dimension. 'Catching-up' amidst high fragmentation and poor initiatives for change", in E. Mossialos & M. Petmesidou (eds.), *Social policy developments in Greece*. Aldershot: Ashgate.
- Pfaller, A., Gough, I. & Therborn, G. (1991). *Can the welfare state compete? A comparative study of five advanced capitalist countries*. London: Macmillan.
- Pierson, P. (2000). "Increasing returns, path dependence, and the study of politics", *American Political Science Review*, 94 (2): 251-267.
- Taylor, C. (1994). *Multiculturalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Taylor-Gooby, P. (2001a). "The silver age of the welfare state: Resilience and contingency". Paper presented at the *1st International Conference* of the Hellenic Social Policy Association (in collaboration with the Department of Social Administration of Democritus University of Thrace), Komotini, 10-13 May 2001.
- Taylor-Gooby, P. (ed.) (2001b). *Welfare states under pressure*. London: Sage.
- Veit-Wilson, J. (2000). "States of welfare: A conceptual challenge", *Social Policy and Administration*, 34 (1): 1-25.
- Walters, W. (1997). The active society: new designs for social policy, *Policy and Politics*, 25 (3): 221-34.
- Williams, F. (1999). "Good-enough principles for welfare", *Journal of Social Policy*, 28 (4): 667-687.

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ο **Δημήτρης Βενιέρης** είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνικής Πολιτικής στο Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης του ΔΠΘ. Σπούδασε οικονομικά και πραγματοποίησε μεταπτυχιακές και διδακτορικές σπουδές κοινωνικής πολιτικής στο London School of Economics. Διερευνά την ελληνική και την ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική και εστιάζεται σε ζητήματα κοινωνικής ασφάλειας, πολιτικής υγείας και κοινωνικών δικαιωμάτων.

Ο **Διονύσης Ν. Γράβαρης** είναι Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης. Σπούδασε πολιτικές επιστήμες στην Ελλάδα και στον Καναδά. Τα επιστημονικά και τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εντοπίζονται στο χώρο της θεωρίας του κοινωνικού κράτους, της πολιτικής οικονομίας της κοινωνικής πολιτικής και της πολιτικής απασχόλησης.

Ο **Αλέξης Ιωαννίδης** είναι απόφοιτος του Φυσικού Τμήματος του ΑΠΘ. με μεταπτυχιακά στα οικονομικά, και υποψήφιος διδάκτορας στο Τμήμα Οικονομικών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Τα επιστημονικά ενδιαφέροντά του περιλαμβάνουν τα οικονομικά της εργασίας, τη θεωρία μεγέθυνσης, την πολιτική οικονομία, τα οικονομικά του περιβάλλοντος και τα οικονομικά μαθηματικά.

Ο **Παναγιώτης Θ. Καπόπουλος** είναι Οικονομολόγος στη Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών της Alpha Bank και ασχολείται με θέματα οικονομικής ανάλυσης και επιχειρησιακού σχεδιασμού. Είναι Διδάκτωρ Οικονομικών Επιστημών και διδάσκει στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Παράλληλα αναπτύσσει επιστημονική, συγγραφική και ερευνητική δραστηριότητα με έμφαση στις περιοχές της μακροοικονομικής και της χρηματοοικονομικής.

Ο **Μάνος Ματσαγγάνης** είναι Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης. Σπούδασε στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών καθώς και στα βρετανικά Πανεπιστήμια York (MSc) και Bristol (διδακτορικό). Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εντοπίζονται στην οικονομική ανάλυση της κοινωνικής πολιτικής και σε ζητήματα υγείας και κοινωνικής ασφάλισης.

Ο **Σταύρος Μαυρουδέας** είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας στο Τμήμα Οικονομικών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας με διδακτορικό από το Πανεπιστήμιο του Λονδίνου (Birkbeck College). Τα επιστημονικά και ερευνητικά του ενδιαφέροντα εκτείνονται στα πεδία της πολιτικής οικονομίας, της ιστορίας της οικονομικής σκέψης, της θεωρίας μεγέθυνσης και των οικονομικών της ανάπτυξης.

Ο **Θάνος Μεργούπης** είναι Λέκτορας στο Queen's University του Μπέλφαστ, όπου διδάσκει δημόσια και εργασιακά οικονομικά καθώς και οικονομετρία. Έχει σπουδάσει στα πανεπιστήμια της Μασσαχουσέτης στη Βοστώνη και στο Rutgers του New Jersey. Τα ερευνητικά του πεδία περιλαμβάνουν, εκτός των άλλων, και θέματα οικονομικών της υγείας.

Ο **Θεόδωρος Μητράκος** εργάζεται στη Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών της Τράπεζας της Ελλάδος. Σπούδασε οικονομικά και μαθηματικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, με μεταπτυχιακά και διδακτορικό από το Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Τα επιστημονικά και ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται σε θέματα διανομής εισοδήματος, οικονομικών ανισοτήτων, φτώχειας και απασχόλησης.

Ο **Χρήστος Μπάγκαβος** είναι Λέκτορας Δημογραφίας στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Είναι διδάκτορας του Ινστιτούτου Πολιτικών Σπουδών του Παρισιού. Οι δημοσιεύσεις και τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα αφορούν τις δημογραφικές μεταβολές και τις επιπτώσεις τους στην αγορά εργασίας, καθώς επίσης θέματα εκπαίδευσης και κοινωνικής ασφάλισης.

Ο **Χρήστος Παπαθεοδώρου** είναι Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης του ΔΠΘ. Σπούδασε οικονομικά και πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στην κοινωνική πολιτική στα Πανεπιστήμια Bath (MSc) και London School of Economics (διδακτορικό και μεταδιδακτορική έρευνα). Η ερευνητική του δραστηριότητα εστιάζεται σε θέματα πολιτικής οικονομίας της κοινωνικής πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ανισότητας.

Η **Μαρία Πετμεξίδου** (Διπλ. ΑΠΘ, Dipl. University College London, Ph.D. Oxford University) είναι Καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης του ΔΠΘ. Το ερευνητικό πεδίο ειδίκευσής της περιλαμβάνει θέματα κοινωνικής δομής και στρωμάτωσης, κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης και συγκριτικής κοινωνικής πολιτικής, με έμφαση στη Νότια Ευρώπη (και το μεσογειακό χώρο γενικότερα).

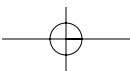
Ο **Γεώργιος Α. Προβόπουλος** είναι Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών και Οικονομικός Σύμβουλος της Alpha Bank. Τα επιστημονικά και ερευνητικά του ενδιαφέροντα καθώς και οι δημοσιεύσεις του άπτονται γενικότερα της οικονομικής ανάλυσης, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις περιοχές της μακροοικονομικής και των δημόσιων οικονομικών.

Ο **Σάββας Ρομπόλης** είναι Καθηγητής Οικονομικών Κοινωνικής Πολιτικής και Πρόεδρος του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, καθώς και Επιστημονικός Διευθυντής του Ινστιτούτου Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ. Τα επιστημονικά και ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται σε ζητήματα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής με έμφαση στην κοινωνική ασφάλιση.

Ο **Γιώργος Ρωμανιάς** είναι Οικονομολόγος, Επιστημονικός Σύμβουλος του Ινστιτούτου Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ και διετέλεσε Διευθυντής Ασφάλισης της ΔΕΗ. Τα επιστημονικά και ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζονται σε ζητήματα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, και η δράση του σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης με έμφαση στα αναλογιστικά ζητήματα και τα επαγγελματικά ταμεία.

Ο **Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος** είναι Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Σπούδασε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στο London School of Economics και στο Yale (διδασκτορικό). Το ενδιαφέρον του εστιάζεται στα χαρακτηριστικά του κράτους και του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα και στη συγκριτική πολιτική ανάλυση της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Ο **Πάνος Τσακλόγλου** είναι Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οικονομικών Σπουδών του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών και Ερευνητικός Εταίρος του Institute for the Study of Labour (IZA, Βόννη). Τα επιστημονικά ενδιαφέροντα καθώς και οι δημοσιεύσεις του στρέφονται γύρω από θέματα οικονομικής ανισότητας, φτώχειας, κοινωνικού αποκλεισμού και κοινωνικής πολιτικής.

ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

**Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΤΑ ΦΙΛΜ ΚΑΙ ΤΟ ΜΟΝΤΑΖ ΕΚΑΝΕ Ο Π.
ΚΟΝΤΟΜΗΝΑΣ. Η ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΕΓΙΝΕ
ΑΠΟ ΤΗ Χ. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟ, Δ. ΣΙΤΑ-
ΡΑ, Σ. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ ΟΕ ΤΟΝ ΔΕ-
ΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2003 ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ»**
